

Vyhlazení Romů a Sintů

Vzdělávací průvodce

Vydavatel: W Stronę Dialogu Foundation

Grzegórzecka 102/31, 31-559 Krakov

Střih: Agnieszka Caban, Małgorzata Kołaczek

Jazyková korektura: Urszula Majcher - Legawiec

Překlad do češtiny: Karolína Mirga-Danek

Titulní foto: Muzeum a památník v Belžci, foto: Agnieszka Pięta

Kontakt: biuro@fundacjawstronedialogu.pl

Brožura je k dispozici zdarma

Krakov, 2021

Vzdělávací brožura pro učitele a vychovatele vydaná v rámci projektu: „Tváří v tvář holocaustu dnes – záchrana evropských, židovských a romských vzpomínek“

Archivní snímky pocházejí ze sbírky Regionálního muzea. Dr. Janusz Peter w Tomaszów Lubelski

Vydání brožury bylo financováno z prostředků Visegrádského fondu a programů Evropa pro občany.

Organizátoři:

Agnieszka Caban, Małgorzata Kołaczek

Úvod

Tato vzdělávací brožura, kterou vydala Nadace ve Stronę Dialogu spolu s partnery: Institut Tereziánské iniciativy, Nadací Milana Simečka z Bratislavy a Centropa z Budapešti, vznikla v rámci mezinárodního projektu „Facing Holocaust Today – Rescue European, Jewish and Roma Memories.“ realizované v rámci dotací z programu Evropské komise Evropa pro občany a z prostředků Visegrádského fondu.

Projekt iniciovaný Institutem Tereziánské iniciativy si klade za cíl osvětu o holocaustu prostřednictvím práce s individuálními příběhy lidí, kteří v životě zažili diskriminaci, zejména antisemitismus a anticiganismus, včetně pokusů o rasové a etnické vyhlazování. Přímými příjemci projektu jsou učitelé, vychovatelé, lektori, neformální vychovatelé, ale i muzejníci, kteří díky své funkci a povinnostem přebírají přirozenou roli lidí propagujících a rozšiřujících znalosti, které jim byly v rámci projektu předány. Ve skupině adresátů jsou bezesporu i studenti a šolačky základních a středních škol – zástupci nastupující generace, kteří tento tragický fragment společných dějin Evropy, společných dějin většiny a menšiny poznají.

Vzdělávací aktivity realizované v rámci projektu se zabývaly vyhlazováním Židů a Romů za druhé světové války. Tato publikace je zase věnována romskému holocaustu a úvahám o vzdělávání v této oblasti. Pro iniciátory a organizátory projektu hraje osvěta významnou roli v přispívání k boji proti rasismu a diskriminaci, proto je hlavním cílem porozumět příčinám a důsledkům holocaustu a také nalézt odpověď na otázku, jak předcházet podobným událostem, které byly založeny na vzájemné averzi a které v poslední době bohužel nabývají stále větší síly.

Vydání brožury je aktivitou, kterou připravuje a koordinuje Nadace ve Stronę Dialogu v rámci výše uvedeného partnerství. V rané fázi projektu probíhaly aktivity jako mezinárodní seminář a workshopy pro učitele, vychovatele a studenty z Polska, České republiky, Slovenska a Maďarska s názvem „Společná minulost – společná budoucnost“ a workshopy pro muzejní pracovníky „Vyhlazování Romů – historie a poselství“.

Datum 26. října – výročí vyvraždění Romů a Sintů z pracovního a vyhlazovacího tábora v Belžci se stalo záminkou k poznání historie romského holocaustu a zamyšlení nad metodami výuky o něm. Sešli jsme se ve dnech 25. – 27. října 2021 v Belžci a Majdanku, abychom vzdali hold zavražděným během druhé světové války v polsko-česko-maďarské skupině a podělili se o své znalosti a osvědčené postupy ve vzdělávání o holocaustu. Tato brožura, kterou máte nyní před sebou, je také – plná úvah, historických faktů, tipů, pochybností, inovativních metod, scénářů, alternativních i tradičních pohledů na vyhlazovací výuku. A zaměřuje se na to, co dělá vzdělávání o holocaustu – poskytuje spolehlivé znalosti a historická fakta, ale také praktické způsoby, jak budovat postoje citlivosti a uvědomění. Doufáme, že se pro některé stane prvním krokem a pro jiné dalším krokem v procesu rozvoje kompetencí a znalostí ve výuce o vyhlazování Romů a Sintů.

Holocaust Romů a Sintů – paměť a vzdělávání.

Diskuse o holocaustu Romů a Sintů ve veřejných a vědeckých debatách i v hromadných sdělovacích prostředcích je relativně novým fenoménem. Existuje mnoho hypotéz o důvodech poválečného mlčení v kontextu romské historie. Vědci¹ potvrzují, že odborníci na holocaust obecně nepovažovali Romy a Sinty za oběti genocidy. Byli vnímáni jako skupina se samostatnou etnickou identitou, nedotčená historickými událostmi a zdůrazňovalo se, že minulost nemá pro Romy žádný význam. Právě tato perspektiva a přetrvávání názoru o jedinečné, neměnné identitě této menšiny se podle vědců staly důvodem k vyloučení romských obětí ze skupiny obětí holocaustu nejen v Polsku, ale i ve světě². Odpovědnost za nezohledňování historie Romů ve válečných výzkumech je navíc přenášena na Romy. Podle tohoto přístupu jsou to samotní Romové a Sinty, kteří jsou zodpovědní za šíření své vlastní historie. „Váš příběh, ne náš“. Takový postoj odráží rozdělení existující v společnosti na „moje vlastní“ a „cizí“ a nebere v úvahu skutečnost, že Romové a Sinty jsou občany zemí, ve kterých žijí. O „jejich“ historii tedy nemůže být ani řeč, jelikož je součástí našeho společného dědictví. Hlasy o nečinnosti romských komunit či nedostatku jimi vytvořených písemných zdrojů by proto v diskusi v zásadě neměly být vůbec argumentem³.

Rostoucí přítomnost tématu ve veřejné diskusi je mj. v důsledku popularizace diskurzu o holocaustu a rostoucího historického povědomí Romů a Sintů, pro které se tato problematika stala významným faktorem společenské paměti. To vedlo k většímu zájmu o válečnou historii Sintů a Romů a vrhlo světlo na potřebu a důležitost provádění podrobnějších a hlubších výzkumů o situaci Romů a Sintů během nacistického období. To je nesmírně důležité, protože vyhlazování Romů během druhé světové války nezačalo v táborech smrti, ale bylo výsledkem předsudků, vyloučení a diskriminace Romů v předválečné době. Jak se ukazuje, poválečná doba negativní trendy nezastavila. Diskriminace, rasismus, vyloučení a násilí, jsou součástí každodenního života mnoha romských komunit žijících v Evropě. O to důležitější se stává uznání hodnoty této skupiny a začlenění historie romské menšiny do vzdělávacích programů a vytvoření historického narativu ve vztahu k současnosti. Budování povědomí o mechanismech, které vedly k vyhlazování, má obrovský preventivní potenciál, který je neocenitelný v době, kdy rasistické, xenofobní chování, nenávislné projevy a neutralizace tohoto chování ve veřejném prostoru mohou mít extrémně nebezpečné následky. V současné době je výchova v tomto duchu obtížná a někdy i nemožná, protože znalosti o historii Romů nejsou běžné, což je nepochybně dáno tím, že historie vyhlazování Romů nebyla zahrnuta ve vzdělávacích programech ve většině evropských zemí včetně Polska. Těžko se s tímto stavem smířit, vzhledem k tomu, že Romové byli spolu se Židy zařazeni na seznam osob odsouzených k fyzické likvidaci.

1 Np. S. Kapralski, G. Baumgartner.

2 S. Kapralski, *Národ z popela. Paměť holocaustu a identita Romů*, Varšava 2012, ss. 208-213.

3 J. Talewicz-Kwiatkowska, *Už bylo na čase. K zapojení do připomínky Romů a Sintů v Osvětimi* [in:] J. Ostrowska, J. Talewicz-Kwiatkowska, L. Van Dijk (ed.), *Osvětim. Vzpomínka na neheteronormativní oběti tábora*, Nakladatelství Neriton, Varšava 2021 s. 39-41.

Jak již bylo zmíněno, perzekuce Romů a Sintů má dlouhou historii a nezačala po německých volbách ani po vypuknutí války. Vědci⁴ upozorňují, že jejich původ souvisí s procesy modernizace Evropy. V té době byla kultura této menšiny definována v opozici k moderně, a proto byli Romové a Sinty potlačováni a vytlačováni na okraj soudobých společností. Navíc tato menšina nebyla vnímána jako heterogenní. Naopak. Byli vnímáni jako homogenní skupina zcela ignorující skutečnost, že žijí v různých zemích, což ovlivnilo a nadále ovlivňuje vnitřní diverzitu evropských Romů a Sintů. Toto vnímání jistě usnadnilo vznik rasistického konceptu „cikánů“, který přispěl k vytvoření a následné realizaci politiky vyloučení vůči Romům a Sintům. Jedním z oznámení tragických událostí byly bezesporu norimberské zákony o ochraně německé krve a německé cti a o říšském občanství. V komentáři k nim bylo ustanovení, že *lidé cizí krve v Evropě jsou v podstatě jen Židé a Cikáni, tudíž zpravidla nemohou získat práva říšského občana*⁵. Navíc v souladu s ustanoveními zákona byli *Romové a Židé zařazeni do tzv. cizí krve a nesměli uzavírat sňatky s osobami neromského původu*⁶. Dalším důležitým dokumentem v této souvislosti byl zákon o říšském občanství, který Romům a Sintům odebral právo účastnit se voleb a uznal je tak jako občany druhé kategorie⁷. O dva roky později bylo na stránkách *Hamburger Tagesblatt* zveřejněno prohlášení Georga Nawrockiho, jednoho z mluvčích národně socialistické strany, který uvedl, že *projevem slabosti Výmarské republiky byla skutečnost, že nebyly učiněny dostatečné kroky. přijato ke konečnému vyřešení „cikánské otázky“ a problém byl zařazen pouze do kategorií boje proti zločinu*. Nawrocki zdůraznil, že strana národních socialistů má v úmyslu zabývat se „cikánským problémem“ v kontextu své rasové čistoty⁸.

V roce 1937 bylo v Berlíně založeno Centrum pro výzkum rasové hygieny a populační biologie, vedené Robertem Ritterem, který léta prováděl rasový a biologický výzkum Romů a Sintů, antropologem a lékařem nervových chorob. Byl pověřen vypracováním kritérií, která by umožnila klasifikaci Romů⁹, a také hledáním souvislostí mezi původem a kriminalitou. Ritterův výzkum byl proveden pomocí genealogických tabulek, otisků prstů a antropometrických měření. Jejich cílem bylo pátrat po rasově čistých Romech, které Heinrich Himmler plánoval usadit v rezervách a podrobit je vědeckému výzkumu¹⁰. Romové smíšené krve měli být zabití, protože – podle Rittera – byli nejvíce kriminogenní (dva ze šestnácti praparodičů stačili na to, aby byli považováni za „cikánského křížence“). V roce 1938 byl zřízen *Výnos k Boji s Cikánskou Pohromou*, podle kterého bylo *zařazení osoby mezi cikána nebo křížence* na kriminální policii, a rozhodovalo se na základě znaleckého posudku. Po přijetí vyhlášky se ozývaly hlasy, že pokusy o usazení Cikánů by měly být zastaveny, protože „jejich rasa“ se k tomu nehodí a „cikánský problém“ je třeba řešit podle rasových kritérií¹¹.

Vypuknutí druhé světové války mělo negativní dopad na situaci Romů a Sintů, protože se oblast pronásledování rozšiřovala. Něco přes měsíc po válce bylo Romům zakázáno opouštět své bydliště. Právním základem těchto akcí

4 např. S. Kapralski, op. cit., Varšava 2012.

5 J. Talewicz-Kwiatkowska, *Roma and Sinti in KL Auschwitz*, [in:] S. Kapralski, M. Martyniak, J. Talewicz-Kwiatkowska, *Voices of Remembrance 7. Roma in KL Auschwitz*, Oświęcim 2011, s. 13.

6 Ibidem.

7 G. Tyrnauer, *Gypsies and the Holocaust. A Bibliography and Introductory Essay*, Montreal, 1991.

8 M. Zimmermann, *Verfolgt, vertrieben, vernichtet. Die nationalsozialistische Vernichtungspolitik gegen Sinti und Roma*, Essen 1989, ss. 82-83.

9 Robert Ritter klasifikoval Cikány následovně: Z - čistokrevný Cikán; ZM + - více než polovina Cikána; ZM - křížence cikán, částečný cikán; ZM 1 - polovina cikánská, polovina německá; ZM 2 - polovina ZM 1, polovina Německo, ZM - více než polovina Německo; NZ - nie-Cygan - podle: D. Kennrick, G. Puxon, *The Destiny of Europe's Gypsies*, Londýn 1972, s. 85.

10 *Autobiografie Rudolfa Hösse, velitele tábora Osvětim*, Krakov 2003, s. 87.

11 I. Hancock, *We Are Romani People. Ame sam e Rromane dzene*, Hertfordshire 2002, s. 38.

bylo rozhodnutí Heinricha Himmlera, sdělené v telegramu Hlavního říšského bezpečnostního úřadu¹². V roce 1940 začaly deportace do okupovaného Polska, které se stalo hlavním vyhlazovacím centrem evropských Romů a Sintů. O hromadném vyvražďování Sintů a Romů rozhodl Himmlerův rozkaz (tzv. Auschwitz-Erlass) ze dne 16. prosince 1942, podle kterého všichni přeživší: „cikánské křížence, Cikáne-Romové příslušníci německé krve a Cikánské kmeny balkánského původu“¹³ měly být deportovány do koncentračního tábora. Prováděcí nařízení z 29. ledna 1943¹⁴ stanovilo, že tímto táborem má být KL Auschwitz¹⁵. V té době již nebyla brána v úvahu kritéria vypracovaná Robertem Ritterem, vedoucím Centra pro výzkum rasové hygieny a populační biologie. Nebylo zohledněno ani to, že nařízení mělo obcházet lidi s trvalým místem výkonu práce a bydliště a ty, kteří nevedli „asociální“ způsob života. Obecně Himmlerův rozkaz obsahoval výjimky a výluky, které však nebyly uplatněny a všichni byli odsouzeni k smrti, včetně bývalých vojáků wehrmachtu a romských bojovníků oceněných medailí za statečnost¹⁶.

Od začátku roku 1943 byli Sinti a Romové z celé Evropy přiváženi do samostatného tábora, tzv. Familienzigeunerlager, který se stal masovým vyhlazovacím centrem pro Sinti a Romy. K její likvidaci a vyhlazení zbývajících Romů a Sintů došlo v noci 2. srpna 1944. Po večerním svolávání zůstalo v „cikánském táboře“ asi 4 200–4 30017 Sintů a Romů (hlavně ženy, děti a senioři) byli převezeni nákladními auty do plynových komor v Krematoriu V, kde byli zavražděni. Těla byla spálena v jámách vedle krematoria¹⁸.

Je však třeba zdůraznit, že vyhlazování Romů a Sintů za 2. světové války neprobíhalo pouze v táborových podmínkách. Mimo táborové vyhlazování Romů bylo prováděno především na Ukrajině, v Bělorusku, bývalé Jugoslávii a Polsku. Spočívala ve vraždění Romů v místech, kde je chytili jejich mučitelé (Wehrmacht a jednotky SS – především Einsatzgruppen). Celé karavany byly zabity a těla byla pohřbena v lesích. Není přesně známo, kolik Romů zemřelo v důsledku vyhlazování mimo tábor. Podle výsledků výzkumu je jen v Generálním gouvernementu asi 200 míst, kde byli zavražděni Romové. Bohužel takovými údaji z jiných zemí nedisponujeme, a proto je extrémně obtížné přesně definovat počet romských obětí. Nicméně oficiální dokumenty a literatura na toto téma předpokládají, že během druhé světové války zemřelo asi půl milionu Romů (asi 70 % evropské populace Romů a Sintů).

Poválečné období bylo pro ty, kdo přežili éru nacismu, mimořádně těžkým obdobím. Poválečné trauma a pokusy najít blízké ovládly životy mnoha Romů a Sintů. Je to také čas usazování pachatelů a budování diskurzu o holocaustu. Zkušenosti Romů a Sintů v obou těchto případech nebyly brány v úvahu. A nedostatek politického zastoupení a dominantní postavení ve většinových společnostech zde pravděpodobně není bez významu, jak

12 K. Smoleń, op. cit., s. 48.

13 *Wspomnienia Rudolfa Hössa [w:] Oświęcim w oczach SS, Rudolf Höss, Pery Broad, Johan Paul Kremer, Oświęcim 1976, ss. 60-61.*

14 APMO D-RF-3/RSHA/118/4. Erlassungssammlung RKPA, ss. 333-334.

15 F. Piper, Cikáni, [in:] W. Długoborski, F. Piper, *Osvětim 1940-1945. Klíčové problémy v historii tábora. Holocaust, nakladatelství Státního muzea Oświęcim-Brzezinka*, 1995, t. III, s. 45.

16 Rudolf Höss to uvádí ve svém životopise: (...) směřice, na jejichž základě se zatýkalo, nebyly dostatečně přesné. Jednotlivé složky kriminální policie si je vykládaly různě, v důsledku čehož došlo k zatčení osob, které by v žádném případě neměly být zařazeny do skupiny internovaných. Při mnoha příležitostech byli mnohokrát zatčeni propuštění frontovní vojáci s vysokými vyznamenáními, mnohokrát ranění, jejichž otec nebo matka nebo dědeček atd. byli Cikáni nebo kříženci Cikánů. Byl tam také jeden starý společník, jehož dědeček přijel do Lipska jako Cikán. Sám byl majitelem velké firmy v Lipsku, účastník světové války s mnoha oceněními. Byla mezi nimi i studentka, vůdkyně Svazu německých dívek (...) - Autobiografie Rudolfa Hösse ... op. cit., Krakov 2003, s. 88.

17 <http://auschwitz.org/historia/rozne-grupy-wiezniow/romowie/> [přístup 20. 11. 2021].

18 K. Smoleń, *Holocaust Romů nesmí být zapomenut. Nacisté - Romové - holocaust*, „Dialog - Pheniben“, Osvětim 1997, č. 2/3, s. 54; D. Čeština, *Kalendář akcí v KL Auschwitz*, Osvětim 1992, s. 772–773; T. Szymański, D. Szymańska, T. Śnieszko, *O „nemocnici“ v cikánském rodném táboře v Oświęcim-Brzezince*, „Przegląd Lekarski - Oświęcim“ 1965, nr 1, s. 97.

konstatují badatelé odkazující na post koloniální teorii¹⁹. Nejbolestivější se cítili ti, kterým se podařilo přežít noční můru táborů, ghetta a vyhlazování mimo tábor. Odmítnutí přiznat jim status oběti mělo skutečný dopad na jejich životní situaci. Kromě traumat a zdravotních problémů, se museli potýkat s řadou byrokratických a právních problémů. Mnoho z nich přišlo o všechny své věci a doklady. Opětovné udělování občanství deportovaným Romům a Sintům (přišli o něj podle nacistických právních předpisů) či repatriace tak byly spojeny s mimořádně komplikovanými procesy. Neposouzení pachatelů navíc mělo za následek prohlubující se nedůvěru k institucím, strach a pocit nespravedlnosti, který souvisel s nedostatečným odškodněním Romů a Sintů. Odpovědí byla zvýšená aktivita, která byla jádrem vzniku nového romského politického hnutí v západní Evropě²⁰. Právě tam byly podniknuty první iniciativy k připomenutí vyhlazení Sintů a Romů, které nakonec vedly k uznání romských obětí²¹. Stalo se tak až v roce 1982 a první zemí, která uznala vyhlazování Romů, byla Spolková republika Německo. V Polsku nebylo možné kvůli politické situaci a komunistické nadvládě připomínat vyhlazení ještě déle. Pietní akt na místě bývalého „Zigeunerlager“ se konal na počátku 90. let z iniciativy Sdružení Romů v Polsku se sídlem v Osvětimi.

Navzdory mnoha snahám o připomenutí romské genocidy není tento proces ještě zdaleka u konce. Za prvé je velmi důležité zahájit hloubkový výzkum v zemích, kde docházelo k masovým popravám Romů. Přestože v Polsku bylo zdokumentováno 200 masových hrobů, výzkum na takových místech nebyl proveden. Zadruhé je nutné organizovat vzpomínkové akce na jiných místech, kde se popravy konaly, ale v minulosti se nepřipomínaly. Zatřetí, je třeba zvýšit úsilí o zavedení tématu genocidy Romů a Sintů do škol, což je rovněž klíčové v kontextu vlny xenofobie, rasismu, antisemitismu a anticiganismu zaplavující Evropu.

19 M.R. Trouillot, *Silencing the Past. Power and the Production of History*, Boston 1995.

20 S. Kaprański, op. cit., s. 263–264.

21 J. Talewicz–Kwiatkowska, *Es ist an der Zeit*, [w:] J. Ostrowska, J. Talewicz–Kwiatkowska, L. van Dijk (red.), *Errinern in Auschwitz auch and sexuelle Minderheiten*, Querverlag, Berlin 2020, ss. 39-49.

Romové a Sintové v pracovním a vyhlazovacím táboře v Belžci,
(zdroj: Regionální muzeum Dr. J. Petera v Tomaszów Lubelski)

Romská mládež při oslavě výročí 2. srpna, Mezinárodního dne památky holocaustu Romů a Sintů,
foto: K. Piechowicz.

Pracovní tábor v Belžci 1940.

Před vypuknutím druhé světové války byl Belžec malým městem v oblasti Rawa Ruska ve Lvovském vojvodství. Během německé okupace byl začleněn do okresu Lublin v Generálním gouvěrnementu. Poloha na německo-sovětské hranici, procházející okupovaným polským územím, ovlivnila historii tohoto města.

V květnu 1940 zorganizoval Stavební komando SS ústřední pracovní tábor. Z tohoto místa byla pracovní síla směřována také do pobočných táborů zřízených v těchto městech: Lipsko, Płazów, Cieszanów a Dzików Stary. Tábor v Belžci a jeho podtábory fungovaly až do podzimu 1940. Jejich uzavření se shodovalo s plány na invazi Třetí říše do SSSR a vyhlídkou na posunutí hranic.

První skupinou vězňů přivezených do pracovního tábora v Belžci byli Sintí z Hamburku. Bylo to 1140 lidí. V táboře byli i polští Romové, ale jejich počet je těžké určit. Podobně, jsou neznámá místa jejich zajetí v Generálním gouvěrnementu. Do tábora byly poslány celé romské rodiny.

Kromě Romů a Sintů byli deportováni i Židé, kteří tvořili nejpočetnější skupinu vězňů, a polští rolníci, kteří zde skončili pro nevrácení kvót nebo pro obchod na černém trhu.

V oblasti Belžec, byli vězni drženi na třech oddělených místech. Pro účely tábora byla zabrána budova lokomotivky, mlýn (patřící židovské rodině Kesslerů) a část hospodářského areálu. Rodiny Romů a Sintů byly umístěny v panské stodole a na sýpce.

Vězni byli nuceni vykonávat těžkou fyzickou práci na stavbě 50 km dlouhého protitankového násypu. Zemní val byl důležitou součástí pohraničního opevnění.

Životní podmínky v táboře byly velmi extrémní. Vězni byli utlačováni nedostatkem hygieny, nemocemi a hladem. Pracovní den pro muže začínal v brzkých ranních hodinách. Ženy a děti nebyly nuceny provádět zemní práce, ale panující podmínky a šířící se nemoci v táboře tuto skupinu decimovaly. Zavraždění nebo zesnutí členové romské komunity byli pohřbeni v části zámeckého parku známé jako „Lipki“.

První pokusy o připomenutí pohřebiště proběhly v 60. letech 20. století. Poté byl areál oplocen kůly a hroby byly zasypány zeminou. Na místě je také deska informující o místě odpočinku Romů. Úklidové práce byly provedeny v rámci komunitního úsilí.

Iniciátorem další vzpomínkové akce byl Andrzej Urbański, bojovník domácí armády, obyvatel Belžca. Na podzim roku 1995 umístil na místo hrobu kovový kříž. Současná památka byla odhalena 26. října 2012. Novou podobu pomníku navrhl Mikołaj Andrzej Jurkiewicz. Náklady na stavbu byly hrazeny z Programu pro romskou komunitu v Polsku, který tehdy realizovalo Ministerstvo pro administrativu a digitalizaci ve Varšavě.

Pracovní tábor v Belžci 1942.

Sonderkommando Belžec der Waffen-SS byl prvním z táborů, které fungovaly v rámci operace Reinhardt. Od března do prosince 1942 tam přišlo o život nejméně 430 000 lidí.

Byli to především polští Židé, kteří byli deportováni z okresů Lublin, Krakov a Halič. Mezi oběťmi byli i židovští občané Německa, Rakouska, České republiky a Slovenska a malé skupiny Romů a Poláků.

Po příchodu na táborovou rampu se deportovaní museli svléknout a odevzdat všechny své věci. Ženy a dívky si musely nechat oholit vlasy. Většina obětí byla zavražděna v plynové komoře. K zabíjení byly použity výfukové plyny produkované motorem vytaženým ze sovětského tanku. Některé z obětí zemřely na následky střelby. Jednalo se především o ty lidi, kteří se nemohli sami pohybovat. Byli odvezeni do blízkosti masových hrobů a zabiti. Od podzimu 1942 do jara 1943 byla těla obětí spálena na hranici. Po uzavření tábora bylo zařízení tábora strženo a plocha byla srovnána se zemí.

V útechy obyvatel města Belžec, shromážděných během vyšetřování vedeného v letech 1945-1946 hlavní komisí pro vyšetřování německých zločinů v Polsku, se objevují informace mj. o deportacích Romů do vyhlazovacího tábora. Svědectví obyvatel obce potvrzuje i svědectví Erny Kligerové, židovské ženy z Drohobycze, která v srpnu 1942 vyskočila z vlaku jedoucího do tábora smrti v Belžci. Po válce vypověděla, že na deportaci v Drohobyci byli také Romové a byli posláni stejným transportem do Belžce. Dalším zdrojem je svědectví člena osazenstva tábora Mirofana Klötze, který si vzpomněl, že skupiny Romů byly dvakrát přivezeny v autech.

Nedostatek dokumentace tábora znemožňuje zjistit osobní údaje a počet všech obětí tábora smrti v Belžci. Rovněž není možné získat úplné informace o okolnostech zabavení a deportace Romů.

První pomník ve vyhlazovacím táboře v Belžci navrhl Ing. Henryk Jabłuszewski. K jeho odhalení došlo 1. prosince 1963. Druhou vzpomínkou bylo slavnostní otevření 3. června 2004 Muzea a památníku v Belžci, které vzniklo ve spolupráci Muzea holocaustu ve Washingtonu, Výboru amerických Židů a Rady pro ochranu paměti boje a mučednictví ve Varšavě.

Nový pomník a uspořádání muzea navrhli Andrzej Sołiga, Zbigniew Pidek a Marcin Roszczyk. Svou formou na sebe vzalo podobu výpravne a monumentální sochy.

Železniční stanice v Bełżci,
(Zdroj: Regionální muzeum Dr. J. Petera v Tomaszów Lubelski)

Stavba protitankové hráze,
(Zdroj: Regionální muzeum Dr. J. Petera v Tomaszów Lubelski)

Michał Romanowski

Překračování hranic. Komiks v souvislosti s genocidou a pamětí.

Sledovat, jak a v jakých chvílích obsah související s válkou, nacismem, genocidou, vyhlazováním Židů či vyhlazování Romů postupoval komiksem, je téměř detektivní výpravou do temných uliček kultury. Je to pohled na kulturu samotnou, na šok, který ji sužuje, na křeče traumatického zážitku a na proces zotavování se z tohoto traumatu. Sleduje ztrátu existujících jazyků a kódů, a únavné přeformulování a obnovu těchto kódů. Tato práce poválečné kultury je viditelná v tom, jak se poválečný komiks mění a proměňuje jako médium schopné vyjádřit to, co podle Adorna, tradiční umění vytvořené po době Osvětlení vyjádřit nedokáže¹. Jako umělecká forma vyjádření komiks dozrával souběžně s vlnami zaplavujícími kulturu – vlnami vzpomínky na válečné zločiny, vzpomínky na její prohru a vyjednávání.

Leszek Kołakowski ve své eseji „Genocida a ideologie“, popisující strategie mluvení o holocaustu praktikované v komunistických zemích východní Evropy, poukázal na jistý mechanismus, který podle mého názoru také dokonale ilustruje, jak se s ním americká kultura vypořádala během asi deseti let po roce 1945. Zatímco první roky po válce přinesly v Polsku a dalších zemích východního bloku mnoho textů, v nichž bylo vyvražďování Židů popsáno v mnoha denících, románech, knihách a filmech. V následujících desetiletích se oficiální propaganda, udržující vzpomínku na nacistická zvěřstva, soustředila na zdůraznění univerzální povahy genocidy a zároveň na to, aby se masakr Židů nepřipomínal jako samostatná a jedinečná kapitola dějin. Podobná strategie vedla k vyvarování se zdůrazňování holocaustu jako specificky židovské zkušenosti v americké kultuře poválečných let. Aby nebyla rozlišována jedna skupina v multietnické společnosti, a nebyla zdůrazněna výjimečnost utrpení jejich představitelů, vyhnul se popis židovského původu obětí nacistických zločinů². Univerzalizace holocaustu zůstala od té doby součástí vzpomínky na druhou světovou válku, a s ní související tendence, popisovat doprovodná zvěřstva v duchu laciné senzace zaměřené na vzrušující čtenáře a diváky. Obě tyto tendence jsou v historii poválečného komixu přirozeně viditelné, ale naštěstí neurčily konečné směry jeho vývoje, ani to, jak se o vyhlazování Židů a Romů začalo hovořit až mnoho let poté.

¹ „(...) napsat báseň po Osvětlení je barbarské a také ničící znalost toho, proč je dnes psaní poezie nemožné.“ T. W. Adorno, Kritika kultury a společnosti [in:] Filosofie a holocaust, editovala Delfina Jałowik, Kraków 2021.

² Důležitý zde byl i vliv antisemitských postojů – karikaturista Gil Kane (syn židovských přistěhovalců z Lotyšska) si změnil jméno z „Katz“ na „Kane“, protože, jak sám vysvětlil, v dobách antisemitismu ne pouze v evropském vzduchu chtěl zapadnout do americké společnosti.

První krok – od Supermana, který šel do války, až po jízdu Kapitána Ameriky na motorce do koncentračního tábora

Americký komiks, obvykle spojovaný s „barevnými sešity s ubohými kresbami, hloupými příběhy a chlápky v upnutých oblecích“, rychle zareagoval na zintenzivnění války, a to již v roce 1940 tím, že svému národnímu pokladu, Supermanovi, nařídil, aby se s Hitlerem vypořádal ručně, v povídce zveřejněné v časopise „Look Magazine“ (jejími autory byli otcové Kryptonova superhrdiny, Joe Shuster a Jerry Siegel). Captain America, jedna z hlavních postav vydavatelství později známého jako Marvel Comics, se zařadil do fronty slávy obdařené nadlidskými silami a připravené v roce 1941 fackovat vůdce Třetí říše. V tomto duchu amerického hrdinství se po válce mluvilo o zločinech nacistů a také se s nimi zacházelo jako s nosičem senzačních triků, které měly adresáta nadchnout stejně jako příběhy o strašidlech nebo popisy gangsterských soubojů. Superhrdinské komiksy nemohly obstát v konkurenci popisů skutečných senzací a skutečných zločinů – až do 60. let, populárnější než příběhy o „muži v punčochách“ byly ty, které vyprávěly o koncentračních táborech a v nich vyrobených stínidlech z lidské kůže. Kreslila se v nich plynové komory, a hromady těl obětí, samozřejmě nežidovského původu. V takových obrazech, plných brutality a násilí, se vrátilo to, co bylo vytlačeno z oficiální společenské debaty.

Ano, v té době američtí komiksoví tvůrci vytvářeli malá mistrovská díla, jako byl „Mistrovský závod“ od Al Feldsteina a Bernie Kriegsteina³ (1955), v nichž došlo k odvážným pokusům o hledání nového jazyka mluvení o (po) válečném traumatu. V naprosté většině komiksů z té doby však dominuje drtí hranicíc se senzacechtivostí a hororem. Ke konsolidaci takových obrazů nacistických zločinů v kultuře přispělo i mlčení přeživších⁴.

Toto ticho bylo přerušeno (nebo alespoň silně napjato) v roce 1961, kdy americká televize odvysílala proces s Adolfem Eichmannem v Izraeli. Zprávy svědků vyslychaných během soudního procesu, do kterých se často dívaly celé rodiny pozůstalých, často přispěly k tomu, že jejich příbuzní mohli poprvé slyšet, že něčím podobným prošli například jejich rodiče nebo jejich sourozenci. Otevírá se nová kapitola v historii kolektivní paměti holocaustu, kterou můžeme vidět i v americkém komiksu rychle reagujícím na společenské nálady. A přestože se v něm stále objevují snímky v duchu festivalu zvěrstev z 50. let, doprovázejí je odkazy na židovskou identitu obětí a tvůrci se nevyhýbají ani vypravěčským a stylistickým inovacím, které odpovídají potřebě vyvinout nový jazyk mluví o bezprecedentním zločinu. Vracející se superhrdinové hrají role mstitelů přinášejících spravedlnost nacistům, vyličených jako vykonavatelé plánu na vyhlazení evropských Židů. Samozřejmě se to neobejde bez triků, které vyvolávají otázky o mezích dobrého vkusu nebo alespoň o mezích uměleckého zasahování do historických faktů – v roce 1979 sešit s Kapitánem Amerikou podílející se na osvobození fiktivního tábora smrti v Diebenwaldu (vyprávění zdůrazňuje, že neslo – na rozdíl např. od Osvětlení nebo Treblinky – o pracovní tábor!). Od nynějška se téma holocaustu vrátí v dalších dílech komiksů o superhrdinech – židovské kořeny přibudou k jednomu z X-Men, Magneta (kniha napsaná v roce 1981 ho bude popisovat jako společně přeživšího holocaustu se svou milovanou

Magdou, Sinto Roma)⁵, zatímco rok 1998 přinese taková vlákna jako popis židovské genealogie Batmana nebo obrázků Supermana bojujícího na straně Židů v hořícím varšavském ghettu. A přestože v druhém případě můžete kroutit hlavou a nad fantazií tvůrců a dalším pokusem o univerzalizaci holocaustu (v komiksu se slovo „Žid“ vůbec nezmiňuje), stojí za to zdůraznit podvatnost tohoto textu, když jde o popis pronacistických sympatií předválečných Američanů.

Vazby mezi superhrdinským komiksem a tématem holocaustu se jistě mohou zastáncům tradičního dělení na vysoké a nízké umění zdát nemístné, jistě z nich může historiky bolet hlava, rozhodně si kladou otázky po kategorii o vhodnosti reprezentace holocaustu v masové kultuře – pokud však přestaneme uvažovat o komiksu jako o učebnici dějepisu, můžeme ve výše zmíněných textech ocenit dva body. Zaprvé, často byli průkopníky holocaustu v textech určených mladým čtenářům v době, kdy jim o něm dospělí neřekli. Zadruhé – což je zvláště důležité, konvence superhrdinského komiksu zde zůstala specifická, založená na specifickém metaforickém způsobu zobrazování reality a signalizaci obsahu, který je často společensky velmi významný.

Krok dva - „Maus“ od Art Spiegelman

V 70. a 80. letech 20. století se v amerických komiksech rozvinul „vážný“, realistický tón v mluvení o holocaustu, jehož výsledkem byly jak příběhy připomínající jeho málo známé epizody, tak průlom v uměleckém vývoji grafických narativů (např. pouze dvoustrana komiksu „Holocaust“ od Joe Kuberta, založený na obrázku nahých obětí pochodujících do plynových komor). To, co však mělo nejsilnější dopad na další vývoj samotného média a způsob, jakým v něm byla ztvárněna nelehká témata, neplyne z hlavních proudů popkultury, ale z odvahy undergroundové kultury, která bojí estetická tabu. Byli to právě tvůrci různých fanzinů a originálních časopisů tištěných nezávisle na duplikátorech, kteří povýšili tvůrčí proměnu základních prvků komiksového jazyka – linií, rámečků a jejich kompozic, barev a vztahu mezi slovy a obrazy na úroveň uměleckého formy vyjádření. I díky nim se v komiksech objevila témata, která byla signalizována pouze v mainstreamových grafických narativěch – problém sociálních a ekonomických nerovností, rovnost černochů v USA, ikonoklastické výroky na adresu politiků, „citlivé“ morální problémy. Slavný „Maus“ od Arta Spiegelmana⁶ Různým způsobem čerpá ze zkušeností autora, utvářeného mimo cenzuru popkultury, který v rozhovoru věnovaném tvorbě svého díla uvádí jako inspiraci, mimo jiné, poloamatérské snímky nakreslené bývalými vězni koncentračních táborů. Libertariánský duch fanzinů a pocit nedostatku umělecké zdrženlivosti jsou patrné i ve zvířecí metafoře, kterou použil v „Mause“, stejně jako v jeho originálním nápadu na zápletku, která měla být o americkém rasismu. Mnoho let práce na tomto textu⁷ se časově shodovalo s rozšířením termínu „grafický román“ (poprvé jej použil v roce 1978 významný tvůrce komiksů Will Eisner), což ukazuje na nový směr ve vývoji grafických narativů a má velký dopad na skutečnost, že přestaly být spojovány s pruhy novin nebo sešity plnými různých reklam. Bez nadsázky se dá říct, že právě „Maus“ přispěl k novému otevření v historii komiksu, a fiktivní a umělecké strategie v něm použité byly později použity

³ Stojí za zmínku, že mnoho amerických karikaturistů a scenáristů mělo židovské kořeny.

⁴ Autor „Maus“, Art Spiegelman, popisující takové mlčení svých rodičů, uvádí i zdroje svých původních znalostí o holocaustu - byly to levné knihy a brožury v polštíně nebo ruštině, často obsahující poloamatérské kresby dokumentující život v koncentračních táborech.

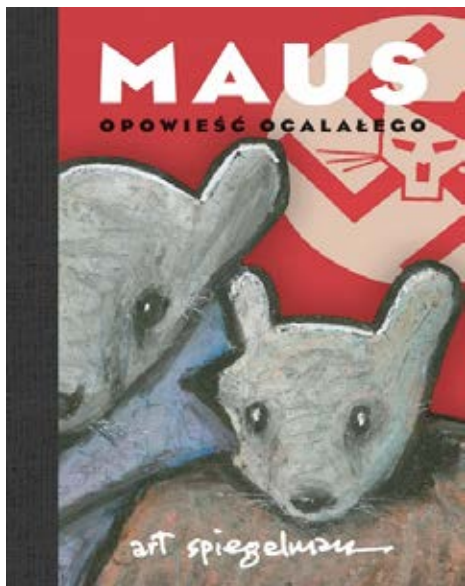
⁵ V roce 2005 bude sešit s názvem „Vězeň číslo nula“ popisovat příběh dalšího X-Men, Wolverina, který skončí ve vyhlazovacím táboře Sobibór a způsobí potíže nacistům, kteří ho nedokázali zabít.

⁶ První epizoda byla publikována v roce 1980 v časopise „Raw“, poslední - v roce 1991 (první díl souborného vydání se objevil v roce 1986 a druhý v roce 1991).

⁷ Spiegelman nahrává rozhovory se svým otcem od roku 1972, práce na „Maus“ začínají v roce 1978 a budou doprovázeny četnými pátráními po zdrojích a dvěma cestami do Polska.

jak v grafických narativech věnovaných holocaustu, tak i jako ty, které s tím zcela nesouvisí. Výjimečnost Spiegelmanova počínu spočívá především v tom, že vyprávění jeho otce Władka není jediným námětem zápletky, což ukazuje i na auto-tematickou rovinu autorova zápasu ve vzpomínkou na přeživší holocaust, a nepřeložitelnost jeho svědectví do jazyka komiksového média. Čtenář je neustále tázán, zda je „Maus“ výpovědí přeživšího z Osvětími, nebo spíše příběhem o dlouhém procesu, který podnikl jeho syn, který chtěl ve stínu holocaustu promluvit o svém boji se životem. Spiegelman vykresluje toto napětí fantasticky díky možnostem, které nabízí grafické vyprávění, a dokáže tak představit strategie negování paměti holocaustu, a strategie převedení tohoto vyjednávání do „taktů a rytmů“ komiksového média. Díky využití různých možností grafického materiálu vznikl text plný významů, emocí a měnících se tónů - text, pro který se ani literární kritici, ani zaměstnanci knihkupectví nesnaží najít místo v některém z tradičních oddělení svých prodejen, neboli čtenáři zvyklí na „vážná“ a vznešená vyprávění o holocaustu⁸. Sám Spiegelman, když byl dotázán na důvody, proč považuje komiks za vhodné médium k vyprávění příběhu svého otce a příběhu o svém vlastním boji s ním, naznačil možnost postavit vzdálené okamžiky vedle sebe. Tato možnost umožňuje grafickým vyprávěním ukázat napětí související se vzpomínkou na holocaust různými způsoby, heterogenitu a tekutost této vzpomínky a konečně - neschopnost plně vyjádřit zkušenost holocaustu..

Krok tři – nové komiksové příběhy o holocaustu

Rozšířením tradičních komiksových konvencí a žánrových schémat „Maus“ vydláždil cestu dalším autorům, kteří chápou grafické narativy jako médium schopné vyprávět svůj vlastní příběh těch, kteří přežili holocaust (Miriam Katin, 2006), historii svých rodičů (Mendelova dcera . Memoirs). „Od Martina Lemelmana, 2006) nebo historie jejich rodičů i jich samých, historie druhé generace holocaustu, hledající jazyk, který by popsal svou zkušenost („Byl jsem dítětem přeživších holocaustu „od Berenice Eisenstein, 2006;“ Druhá generace Co jsem neřekl svému otci „od Michaela Kichky, 2012). Kromě vyprávění založených na osobních zkušenostech se mezi komiksy zabývajícími se tématem holocaustu nacházely i více či méně smyšlené příběhy („Osvětím“ od Pascala Crochio,

⁸ Spiegelmanova manželka Françoise v rozhovoru pro MetaMaus řekla: „Vím, že to zní hloupě poté, co doslova miliony lidí čtou Maus, ale pak dlouhý literární komiks, který vás rozesměje, že pláčete, že sympatizujete s hrdiny, komiks, jehož hrdinové zůstanete s vámi jako hrdinové románů... to vše tehdy znělo jako vize sílence. Když lidé slyšeli, že Art chce natočit komiks o holocaustu, hlasitě proti tomuto nápadu protestovali. Stále to bylo tabuizované téma a jeho použití v komiksu mohlo znamenat pouze zesměšnění, vytvoření nějakého druhu satiry.“ Art Spiegelman, MetaMaus, Penguin Books, 2011, s. 256.

1999, „Josef, 19. dubna 1943. Příběh povstání ve varšavském ghettu „Joe Kubert, 2003), vzdělávací komiksy na objednávku muzeí nebo památných míst („Vyhledávání „připraveno amsterodamskou Anne Frank Haus a“ Epizody z Auschwitz „muzeum Auschwitz-Birkenau, 2009 -2011), komiksové eseje („Judenhaas“ od Davea Síma, 2008) a příběhy v duchu pohádky z noční můry (dojemný „Zyklon Boy“ od Knuta Larssona, 2003), stejně jako adaptace takových slavných svědectví holocaust jako „Deník Anny Frankové“ (např. tento Ari Folan a David Polonsky z roku 2017). Bez ohledu na to, zda autoři zůstali věrni realismu prezentovaného světa, nebo se uchýlili k metafoře a komiksové zkratce, ve větší či menší míře využili strategie Art Spiegelman v „Maus“, mezi nimiž stojí za zmínku např. následující:

- svoboda v odklonu od pestrobarevné palety spojené s tradičními komiksy ve prospěch černobílých konstruovaných rámců plných stylově odlišných obrázků;
  - rezignace na vážnost - příběh je lámán ironií a humorem na úrovni verbálního vyprávění a/nebo použitím stylistiky odvozené ze satirické karikaturizace; míchání tónů;
  - „zakreslení“ ikonických fotografií běžně spojených s holocaustem do příběhu;
  - udělení slova pozůstalým, jejichž svědectví (často předem nahrané na audio nebo videokazetu) je přímo zakomponováno do textu a často také konfrontováno s komentářem autora / autora; kolize různých pohledů, vícehlasé vyprávění;
  - staví různé momenty v čase vedle sebe, kombinuje vzdálené časové plány a ukazuje jejich vzájemnou interakci, ve větší či menší míře pozastavuje princip lineárního vyprávění;
  - různé způsoby vnášení sebereferenčních motivů do vyprávění;
  - stírání hranic tradičních žánrů a konvencí v reprezentaci šoa - míchání biografie, autobiografie, fikce založené na historických událostech, svědectví, pubertální vyprávění, pohádky, poloautobiografické skeče, eseje.
- Žánrová hybridita nových komiksových vyprávění o holocaustu je pokusem zachytit události genocidy a důsledky nacistického útoku na lidstvo. Tato hybridita dokazuje, že konvenční formy vyjadřování si nedokážou poradit s vyjádřením traumatu přeživších a složitosti jejich zkušeností. Zasazení příběhů o holocaustu do pevných rámců žánrů musí selhat, protože se nedokážou vyrovnat se složitostí, hloubkou, hustotou a disonancí postdestrukční paměti a představivosti.

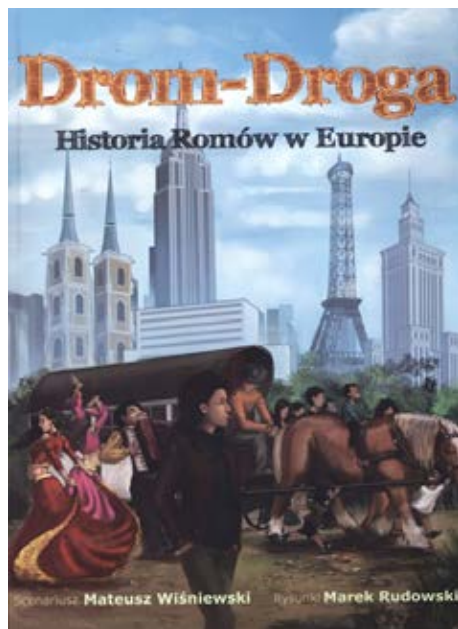
Čtvrtý krok – oživení romské kultury a historie prostřednictvím komiksu

Téma romské identity, romské kultury a historie, včetně vražd Romů nacisty a jejich spojenci, není jasně přítomno v grafických narativech, v jejichž oblasti se zatím nerozezná. S využitím výše popsaných výtvarných strategií by se dalo svést vytvořit zcela unikátní text, který by díky vlastnostem komiksového média dokázal popsat jak jedinečnost romské identity, tak tragickou zkušenost staletí perzekuce s její šokující vyvrcholení během druhé světové války. V komiksu „Drom - Droga. Dějiny Romů v Evropě“ (scénář Mateusz Wiśniewski, kresby Marek Rudowski, 2012) takové ambice jsou vidět a rozhodně je třeba je ocenit. Tento text je však zatížen typickými nedostatkami komiksu vytvořeného „na přání“, jehož proces nahrazující průchod umělecké vize osobní zkušeností tvůrce s sebou často nese nežádoucí vedlejší efekty v podobě zjednodušení plynoucí z nesprávných zobecnění nebo

nejasných obrazů, které zřejmě nemají v úmyslu popsat „historii Romů“ v 52stránkovém sešitě, jsou irelevantní. Autory přeжатá a do detailu propracovaná grafická konvence naznačuje, že příjemcem komiksu má být spíše mladý čtenář, přičemž v něm dominuje obecný pohled, zaměřený na představení komplikované a „hutné“ historie Romů. V komiksově zkratce vyústí v situaci, kdy čtenář k pochopení příběhu, který je mu předkládán, musí paradoxně příběh již znát (a např. pochopit specifčnost fungování romské menšiny v realitě Polského společenství té doby). Nejzajímavější fragmenty v „Drom-Droga“ jsou ty, ve kterých autoři používají konzistentní metaforu, což se děje například v kapitole věnované vyhlazování Romů, v níž jsou obrazy s vysokou emocionální silou, i když doprovodné verbální vyprávění tuto sílu oslabuje, matoucí příjemce, když se snaží přijít na to, či příběh vlastně je. (Obecně správné rozhodnutí autorů hlasovat pro jednotlivce funguje pouze v těch vláknech, kde tento hlas doprovází obraz zaměřený i na jednotlivé osudy, což je dobře slyšet v poslední kapitole, uzavřeném, dojemném fragmentu Papszovy básně, což vyvolává otázku, proč autoři dali slovo samotným Romům v tak malé míře, že z velké části vyprávění toto dávání zpět pouze simuluje.) Tato kapitola má své silné stránky a ukazuje zručnost autorů ve využití síly komiksového média – podobně je tomu v dřívějších částech textu, kdy je poetika komiksově zkratky použita k popisu houstnoucí atmosféry nepřátelství vůči Romům a jejich pronásledování v Evropě před několika sty lety. Bohužel kromě takových momentů nenechává rozkládající se celek na mysli příjemce zvláštní emoce ani nevybízí k zamyšlení. Ještě horší je, že tam, kde se vyprávění snaží stereotypům čelit, tyto stereotypy mimovolně posiluje – děje se tak jak v nejasné zápletce romského krysaře, tak v sekvenci zobrazující návštěvy romské většiny v sel-ských domech. Vědomí, které provází příjemce textu, aby s komiksy Wiśniewského a Rudowského nezacházel jako

s učebnicí dějepisu, mu samozřejmě nebrání v tom, aby s nimi zacházel jako s dobrým výchozím bodem pro rozhovor o historii a kultuře Romů⁹.

Romská tematika mnohem lépe rezonuje v komiksu „Z-4515“, vycházejícím z příběhu Sofie Taikon, pocházející z Polska, která přežila Osvětim a po válce odešla do Švédska. Její příběh byl napsán s pomocí Gunilly Lundgrenové a v roce 2006 na jeho základě Amanda Eriksson vytvořila komiks, který byl přeložen i do angličtiny. Jde o příběh o kompaktní a ucelené struktuře, v níž není jediný zbytečný rám a každá strana se vyznačuje promyšlenou kompozicí, díky níž obrazy na ní prezentované rezonují s větší razancí. Po poučení z undergroundové revoluce v komiksech 70. let se autorka rozhodla použít styl jednoduchých černobílých kreseb, v nichž realismus doprovází obrazové metafory a zkratky, které dokonale využívají

9 V roce 2011 vydala nadace „Prom“ knihu „Romové – Romové – Romové. Příběh v obrazech“, ve kterém devatenáct obrázků Marka Rudowského doprovází texty Małgorzaty Różycké a Janusza Balkowského (ve čtyřech jazykových mutacích - v polštině a angličtině a v dialektech polských Romů a Bergitka). Je to také shrnutí děje v historii Romů, ale mnohem jednodušší ve své struktuře.

možnosti vyjádření obtížně vyjádřitelných nálad, emocí a zážitků v grafickém vyprávění. Síla „Z-4515“ je založena především na udělení slova jedné osobě, aby takto personalizované vyprávění mělo šanci čtenáře oslovit, aniž by hrozilo jeho přetížení zobecněním přímo z učebnice dějepisu. Recipient se na příkladu osudu jedné rodiny dozvídá nejen historii vyhlazování Romů – jen pár snímků popisujících předválečný život hlavního hrdiny dokáže ukázat specifčnost romských zvyků bez nehorázných zjednodušení, a také vybízí ke kladení otázek.

Jak bylo řečeno na začátku této kapitoly, romské téma stále čeká na své „Maus“ – a nejde jen o skvělé grafické vyprávění popisující vyhlazování Romů, ale také (nebo možná především) o promyšlený narativní a kompoziční životopisný text, schopný ukázat jak bohatost, nejednoznačnost a neuchopitelnost romského

světa, tak i složitou plynulost představ o tomto světě, které si dominantní většina vytváří pomocí zmíněných triků. Jsem přesvědčen, že takové vyprávění, založené výhradně na nejednoznačných a heterogenních hlasech samotných Romů, by mělo šanci vyprávět více než stovky stran akademické analýzy.

Nejdůležitější krok – proč se vyplatí pracovat s komiksem?

Přestože se většina mého projevu týká především těch komických „obtížných témat“ souvisejících s realizací nacistického plánu vyhlazování Židů a Romů, je zřejmé, že strategiemi jejich zavádění do grafických narativů lze vyprávět i jiná, stejně obtížná a zjevně „nekomická“ záležitost¹⁰. Revoluční a subversivní potenciál komiksu, objevený v 70. letech, umožňuje publiku zapojit pozornost a emoce díky specifčnosti spojení obrazu a slova, díky kreativnímu využití napětí mezi těmito dvěma různými kódy¹¹. Komiks umožňuje příjemci se více ztotožnit s hlavním hrdinou, ale také se více soustředit na jeho sdělení – čtenář při čtení vyplní nastíněný formulář jen částečně, což zvyšuje nejen jeho angažovanost, ale i míru identifikace se znaky. Ve skutečnosti každý prvek komiksového stylu (čáry, rámečky, bubliny, slova, symboly a metafory) znásobuje možnosti zobrazení široké škály lidských zkušeností. Komiksy jako médium jsou proměnlivé, živé a vybízejí čtenáře k zapojení do debaty – i když shledáme konkrétní titul z hlediska uměleckého obsahu ne zcela povedený, jeho čtení může znamenat zábavu a analýzu problémů, včetně kulturních a společenských. Tím, že ukazuje postavy z různých prostředí (a zároveň vyzývá diváka, aby se s nimi ztotožnil!). Sekvenční komiksově umění poskytuje aktuální pohled na kulturu a společnost a stává se

10 Většinu výše zmíněných komiksů popisujících holocaust doprovází didaktický balíček - plány hodin a návrhy témat, která by bylo možné se studenty v kontextu daného titulu probrat.

11 Jak kdysi prohlásil badatel komiksů Charles Hatfield, komiks je „uměním napětí“.

bohatým zdrojem alternativních úhlů pohledu v rámci dominantní kultury a poskytování perspektiv na podporu diskuse a debaty.

A hlavně – jak čtení komiksů, tak jejich tvorba může být vzdělávacím zážitkem, a to i s využitím amatérských nástrojů dostupných na internetu. Pečlivý kontakt se složitostí grafického vyprávění vede k pokládání mnohovrstevnatých a složitých otázek, vnímání problémů, které představují nejen příběhy, ale i formální vlastnosti samotného média. To je důvod, proč jsou komiksy a grafické romány mocnými nástroji, jak zapojit mladé lidi do historie i současného dění. Fenoménem grafických narativů je, že kladou čtenáři otázky nejen o tom, čemu rozumí a co z komiksu čerpá, ale také o tom, co do něj přináší. Toto médium velmi efektivně drží zrcadlo před čtenářem. Ale pokud jsou komiksy zrcadlem, jsou to také hádanky, které zapojují čtenáře do debat o světě a umožňují mu prozkoumat své vlastní pocity vůči věcem, což pomáhá při poznávání toho, co to znamená být člověkem.

Fotografie obálek komiksů - autor

Agnieszka Caban

Směrem k paměti a identitě – co ještě potřebujeme vědět o naší společné historii?

Projekt „Tvář v tvář holocaustu dnes – záchrana evropských, židovských a romských vzpomínek“, připravil Institut Terezínské iniciativy z Prahy spolu s řadou partnerů z různých evropských zemí, ve kterých probíhaly akce v rámci projektu. Projekt předpokládá vzdělávání a zvyšování povědomí o událostech holocaustu a jeho důsledcích. Do těchto aktivit se zapojila nadace Fundacja W Stronę Dialogu, která navrhla dva bývalé pracovní a vyhlazovací tábory – Majdanek a Bełżec jako prostor pro poznání historie romského holocaustu a v těchto místech uspořádala mezinárodní seminář za účasti pedagogů a studentů z Polska, České republiky, Slovenska a Maďarska. Oba bývalé tábory se nacházejí v jihovýchodní části Polska, v regionu Lublin. V současné době zde působí Státní muzeum v Majdanku a Muzeum a pamětní místo v Bełżci.

Počátkem mého zájmu o místa poprav Romů v lublinském regionu byla právě spolupráce s muzeem a pamětním místem v Bełżci, kde jsem se před více než deseti lety dozvěděla o osudech Romů a Sintů, kteří byli v pracovním a vyhlazovacím táboře v Bełżci, kde většina z nich přišla o život. Díky spolupráci s muzeem se na základě dostupných informací podařilo napsat a vydat knihu „Historie Romů a Sintů v pracovním a vyhlazovacím táboře v Bełżci“¹. V roce 2020 byla kniha přeložena do angličtiny, němčiny a řečtiny a znovu vydána díky zájmu mladých lidí z různých evropských zemí, kteří se v letech 2016 a 2017 zapojili do mezinárodního projektu o holocaustu Romů a navštívili bývalé koncentrační tábory v lublinské oblasti².

Téměř každý rok, 26. října, jsem se účastnila slavnostního připomenutí vyhlazení Romů a Sintů, které připravovalo Muzeum pamětního místa v Bełżci, obec Bełżec, zpravidla ve spolupráci se základní školou Papeže Jana Pavla II v Bełżcu. Pořadatelé dbají na to, aby se vzpomínkových slavností každoročně účastnila mládež a aby nad pomníkem bděli skauti. Při této příležitosti jsou pořádány workshopy o historii a kultuře Romů a Sintů pro mladé i dospělé. Jedná se o unikátní formy vzdělávání o holocaustu Romů a Sintů, do kterých se může aktivně zapojit místní i hostující mládež.

Škola by tedy měla být místem, které podporuje multikulturalismus a otevřenost k široce chápané „jinakosti“³. V polském školském systému však neexistuje prakticky žádné vzdělávání o národnostních a etnických menšinách a málo se mluví o holocaustu Romů a Sintů. Téma je stále uváděno jako referenční, proto je tak důležitá iniciativa ředitelů škol, učitelů a vychovatelů i neformální vzdělávání, které tyto nedostatky doplňuje. V současné době musí vzdělávací instituce plnit, a ve stále větším měřítku, úkol utvářet vzájemně závislou společenskou existenci

¹ „Historie Romů a Sintů v pracovním a vyhlazovacím táboře v Bełżci“, ed.. A. Caban, E. Koper, Radom 2014.

² Mladí lidé se zapojili do projektu „Romové – od vyloučení k integraci, vzdělávání a rozvoji“ v rámci programu „Evropan pro mír“, financovaného německou nadací Erinnerung Verantwortung Zukunft.

³ Cyt. za: Biernacka-Langier A. i in. (2010), Směrem k multikulturální škole v Polsku. Vzdělávací balíček s učebními plány pro výuku polštiny jako druhého jazyka pro 1., 2. a 3. stupeň vzdělávání, přístup: <http://www.wlaczpolske.pl/wielokulturowaszkoła.pdf>, 10.12.2021.

– čtení, myšlení a chování „jiných“ mezi námi, ale i nás k „jiným“⁴. Rada Evropy zaujímá podobný postoj. Dne 1. července 2020 přijal Výbor ministrů doporučení, které doporučuje zahrnout informace o historii Romů⁵ pro školní osnovy a vzdělávací materiály ve 47 členských státech Evropské unie. Je to bezprecedentní událost, je to první takové rozhodnutí v historii této instituce. Rada Evropy rozhodla, že důležitým prvkem výuky bude představení historie holocaustu Romů a Sintů, připomenutí tohoto tragického období a také role těchto skupin při vytváření evropské kultury a ekonomiky. Podle tvůrců, rozhodnutí to bude mít dopad na boj proti diskriminaci a anticiganismu a zvýšení povědomí o tom, že Romové jsou důležitou součástí evropské společnosti⁶.

O společné historii, a o našich pozorováních

Objevování nových míst mučení otevírá mnoha lidem věrný obraz jedné z nekrutějších stránek světových dějin – holocaustu. Poznáváme nové okolnosti, za kterých ke zkráze došlo, fakta, oběti zločinu, a především si vytváříme vlastní obraz této tragické minulosti. Příběh, který se stal před desítkami let, je každým rokem doplňován o nová fakta, s počtem obětí, o nové obrázky. Stejně jako v případě mnoha zavražděných Romů a Sintů, jejichž hrob nebyl dosud objeven, a poslední roky přinesly četné připomínky dříve anonymních míst poprav.

Díky vědeckému výzkumu se každý rok dozvídáme něco nového. Z úrovně znalostí i vzdělaného Evropana, dostávají představy o holocaustu po návštěvě jiných, méně známých bývalých pracovních a vyhlazovacích táborů nové podoby. Nejčastějším obrazem vyhlazování, který se objevuje v četných dílech popkultury, a obrazy a asociace související s holocaustem, do značné míry budují image tohoto místa, je to Osvětim-Březinka. Podobné postřehy měli lidé, kteří během semináře poprvé navštívili Státní muzeum na Majdanku a Muzeum pamětních míst v Bełżci. Účastníci mohli nejen obdivovat nádhernou, uměleckou vzpomínku na oběti vč. v podobě výpravných pomníků, ale také si uvědomit, jak složitý a rozšířený byl vyhlazovací stroj za 2. světové války. Většina, dokonce i dospělí, zdůrazňovali, že si nebyli vědomi toho, že kromě tábora smrti v Osvětimi v okupovaném Polsku existovaly během druhé světové války také další velké pracovní tábory a tábory smrti. Návštěva současných muzeí a bývalých táborů jim navíc přiblížila novou tvář vyhlazování a přinesla jim řadu neznámých a důležitých informací, se kterými se dosud neměli možnost seznámit. Jejich prožitky a doprovodné emoce přinesly nejen poznání, ale i hlubší zamyšlení.

Ve vyhlazovacích táborech nejde jen o vraždění v plynových komorách, ale také s využitím různých dalších krutých a primitivních metod, například dušení oběti výfukovými plyny z tanku. Spalování těl probíhalo nejen ve speciálně upravených pecích na spalování mrtvol, ale i v obyčejných jámách. Je to i každodenní život a práce lidí na táborových zahradách, nejen při stěhování a okrádání mrtvol. A tábory nejsou jen dřevěné baráky, ale i hospodářské místnosti, kde se dříve uchovávaly zemědělské produkty.

Jedním z nejdůležitějších cílů vzdělávání o holocaustu je zvýšit povědomí o rozsahu zločinů a bojovat proti rostoucím společenským předsudkům a diskriminaci, které k nim mohou vést. Během společných workshopů, druhý

⁴ *Interkulturalismus ve škole. Průvodce pro učitele a odborníky*, ed. K. Bialek, Ósrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015, s. 56. přístup: <http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/doccontent?id=759>, 10.12.2021.

⁵ Překlad názvu skupiny „Traveller“.

⁶ Zob. <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/-/schools-should-include-roma-and-traveller-history-in-teaching-curricula-council-of-europe-recommendation>, 10.12.2021.

den semináře, mnozí účastníci shrnuli své mnohé postřehy a úvahy, často doprovázené velmi silnými emocemi, kupř. související s informacemi o rozsahu a o tom, jak byli Romové a Sintí připraveni o život v pracovním a vyhlazovacím táboře v Bełżci. Pobouření vyvolala skutečnost, že hned za plotem bývalého tábora Majdanek je postaveno mnoho moderních obytných domů a některé z nich dokonce stojí na místě bývalého tábora, což si účastníci nebyli vědomi. Kulturní krajina měst a míst, kde se nacházejí relikvie holocaustu, působí jako něco „přirozeného“, na co si zvykli. Pro ostatní je stále živým pomníkem zločinu, který vyvolává mnoho emocí. Relativně novou oblastí poznání, která se zabývá rolí muzeí a jejich dopadem na příjemce, je muzejní terapie⁷ Právě v rámci tohoto konceptu můžeme pátrat po příčinách, ale i vlivu muzejních předmětů na člověka. Možná, že rozbořením muzejních památek holocaustu v tomto ohledu bude možné podrobně určit, jak velký vliv na naše školství má přímý kontakt s památnými místy, porozumění historii a jejímu poselství a především, zda je to nejlepší způsob, jak vzdělávat.

V současnosti žije stále méně svědků vyhlazování Romů a Sintů, další generace nemají možnost se o tom dozvědět od svých rodičů, prarodičů či dokonce praprarodičů. Přímý generační přenos mizí. Nedávno zemřeli nejslavnější Romové, kteří přežili holocaust - Raymond Gureme, Krystyna Gil, Alfreda Markowska. Setkávali se s mladými lidmi i dospělými po celém světě, vyprávěli o svém osudu a zkušenostech. Byli dokonalými představiteli historie vyhlazování, které se odehrávalo před jejich očima. Když už nemáme možnost naslouchat jejich zážitkům naživo, ptát se, mluvit, musíme hledat jiné způsoby vzdělávání, které nejlépe osloví správné publikum a další generace.

Jak to zjistit?

Dějiny holocaustu a Sintů lze studentské komunitě představit mnoha způsoby, jedním z nich jsou například doplňkové hodiny pro školy připravované neformálními pedagogy, lidmi zabývajícími se problematikou romistiky. Mohou to být i romští pedagogičtí asistenti zaměstnaní ve školách, kde studují romské děti a mládež. Jejich úlohou je mimo jiné udržovat pocit identity romských studentů, integrace s majoritní komunitou a v rámci svých povinností mohou prezentovat i historii a kulturu Romů.

Dalším způsobem je, že učitelé zavedou učivo o Romech a Sintech, například při hodinách dějepisu, polského jazyka, společenských věd, vyučovacích hodin atd. Pak se vám budou hodit plány lekcí a multimediální vzdělávací nástroje, které jsme zahrnuli do této brožury.

Abychom si však uvědomili podstatu tohoto tématu a skutečnost, že jde o naši společnou historii, měli bychom navštívit pamětní místa, nejlépe ta nejbližší, která se nacházejí v našem městě, obci, okrese nebo vojvodství. Určitě jsou to památníky holocaustu, možná pomníky mučednické smrti Romů a Sintů, muzea bývalých táborů nebo připomínky ghet. Nejlepším způsobem, jak taková místa najít, jsou místní průvodci, stránky romských organizací, ale stejně dobrým řešením by bylo použít vyhledávač „Na Bister. Databáze míst o romském holocaustu – Samudaripen / Porajmos“, na internetové adrese: <http://muzeum.tarnow.pl/na-bister/>, připravená Okresním muzeem v Tarnówě.

Pamětní předměty romského holocaustu mají různé podoby – desky, kameny, pomníky, často jsou velmi symbolické. Při návštěvě těchto míst, při probírání jejich historie, můžete citovat příběhy vybraných Romů, které jistě

⁷ Stranka. <https://www.swietokrzyskie.pro/muzeoterapia-ogolnopolska-konferencja-naukowa/>, 10.12.2021.

diváky dodatečně zaujmou a obohatí sdělení.

Vhodnou chvílí k návštěvě památných míst jsou různá výročí a související oslavy vč. 2. srpna, tedy Mezinárodní den památky holocaustu Romů a Sintů nebo termíny související s místními událostmi, jako je likvidace místního ghetta, tábor a netáborové vyhlazování Romů a Sintů. Snad se podaří pozvat děti a mládež, aby se společně starali o zařízení, místa pohřbu nebo památku. Jednou z nejlepších forem výchovy je její prožívání a prožívání prostřednictvím emocí je stejně dobrý způsob, jak si uvědomit důležitost tématu, kterým se zabýváme.

Účastníci semináře „Tváří v tvář holocaustu dnes - záchrana evropských židovských a romských vzpomínek“,
foto. 1 Ewa Koper, foto. 2 a 3 Agnieszka Caban

Agnieszka Caban

Osud romských žen, které přežily holocaust na příkladu příběhu Krystyny Gil a Bronisława Wajs „Papusza“.

Kurzy pro žáky základních a středních škol

Úvod:

Během druhé světové války začalo masové vyhlazování Romů a Sintů. Mnoho z nich bylo zavlčeno do ghatt a pracovních a vyhlazovacích táborů v okupovaném Polsku. Další zemřeli při vyhlazování a popravách mimo tábor, při nichž byly vyvražďeny celé karavany (skupiny kočovných Romů) a usedlí Romové. Mnozí z nich který přežili, byli zachráněni před vyhlazením, mimo jiné díky tomu, že se v době poprav skrývali nebo nebyli v blízkosti své rodiny nebo skupiny. Příklady dvou přeživších jsou Romki - Krystyna Gil a Bronisława Wajs «Papusza». Obě zastupují romskou komunitu, ale první patřil k usedlé romské skupině,

a druhá kočující Romům. V té době, až do nuceného usídlení Romů v 60. a 70. letech, vedla romská populace v Polsku jak kočovný, tak usedlý způsob života.

Později v životě, po válce, v různých dobách, Krystyna Gil a Bronisława Wajs „Papusza“ podaly svědectví o těchto časech. Krystyna Gil jednala ve prospěch romské komunity, podporovala ji a vzdělávala většinou společností o romském holocaustu a vyprávěla o svých zkušenostech. Bronisława Wajs „Papusza“ psala básně, popisovala mimo jiné válečné období a zkušenosti Romů.

Cíle lekce:

Kognitivní: studenti by měli vědět:

- osud Romů za druhé světové války,
- profily dvou významných osob z romské komunity, žen – Krystyny Gil a Bronisława „Wajs“ Papuszy,
- příklady osudů přeživších po druhé světové válce,
- proč je vzdělávání o holocaustu důležité.

Vzdělávací: student by měl být schopen -

- porozumět tomu, co se podílelo na vyhlazování Romů během 2. světové války,
- popsat a pochopit různé osudy lidí z romské komunity během 2. světové války,

- popište profily dvou významných žen z romské komunity – Krystyny Gil a Bronisława „Wajs“ Papsza a řeknou, proč je jejich role ve vzdělávání Romů o holocaustu důležitá.

Vzdělávací: postoje, přesvědčení -

- student zná dopady realizace nacistické vyhlazovací politiky vůči Romům,
- umí na základě vyprávění / životopisů popsat osudy Romů za 2. světové války, popsat pocity a obavy provázející ohrožení života a ztrátu blízkých,
- vědí, jak důležité je svědectví přeživších a vzdělávání o holocaustu.

Učební pomůcky:

- multimédia
- biografie
- báseň
- reportáž / film

Průběh lekce:

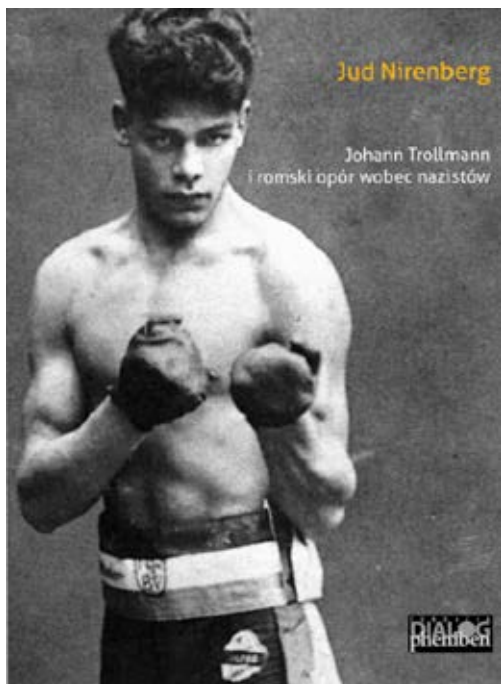
Lekce trvají 45 minut

1. Lekce začíná rozdělením třídy na dvě skupiny.
2. Jedna skupina sleduje film/reportáž a čte biografii Krystyny Gil, která je k dispozici na webových stránkách: <https://www.roma-sinti-holocaust-memorial-day.eu/pl/history/krystyna-gil/> kterou připravila Ústřední rada německých Sintů a Romů v Heidelbergu.
3. Druhá skupina čte Papszovu báseň „Krvavé slzy“ a její životopis, které jsou dostupné na: <https://www.romarchive.eu/en/collection/piesni-papusz-y-papusakre-gila/krwawe-lzy-co-za-niemcow-przeszlismy-na-wolyniu-w-43-i-44-roku/> připravila Ústřední rada německých Sintů a Romů v Heidelbergu.
4. Prvním úkolem studentů je seznámit se s biografiemi obou žen, popisem Krystyny Gil a básní Papszy; po úkolu studenti popisují své úvahy a pozorování.
5. Poté na základě informací získaných v průběhu lekce ve spolupráci s učitelem / učitelkou vypracují vybranou problematiku:
  - osud Romů za druhé světové války,
  - vyhlazování usazených Romů na příkladu obce Szczerowa,
  - životní podmínky potulných Romů, kteří se skrývali před vyhlazováním,
  - osud těch, kteří přežili válku,
  - jak si Krystyna Gil a Bronisława „Wajs“ Papsza uchovaly vzpomínku na vyhlazování Romů po válce?
6. Poté vybraní lidé prezentují své závěry.
7. Po prezentaci se pod dohledem učitele každý pokusí během diskuse vyměnit své postřehy, definovat, co bylo nejobtížnější na pochopení, a společně vyvodit závěry.

8. Fáze shrnutí

Shrnutí tématu lekce – výuková konverzace. Učitel vyzývá studenty, aby se pokusili pochopit důležitost svědectví lidí, kteří přežili válku a pokus o vyhlazení v kontextu výchovy generací bez takových zkušeností, a jak důležité je přeměnit negativní zkušenosti v něco pozitivního. Jak důležité je pak utvářet pozitivní mezilidské vztahy, které jsou oprostěny od předsudků a činí lidi citlivými k osudu druhých.

Johann Trollmann - historie šampiona, historie odporu.

VÍTE, ŽE...

... italský nositel Nobelovy ceny za literaturu - Dario Fo - vydal v roce 2016 knihu Razz di Zingaro, inspirovanou příběhem Johanna Trollmanna?

ÚKOL

Najděte informace o životě Johanna Trollmanna před nacistickou vládou a jeho osudu ve Třetí říši.

Uved'te v odrážkách podobnosti a rozdíly v Rukeliho situaci v těchto dvou obdobích.

Pak zkuste najít 3 příklady hrdinského odporu jednotlivců či skupin vůči totalitním režimům. Diskutujte o nich s lidmi ve vaší třídě. Pokuste se společně odpovědět na otázku, jak se postavit ne-spravedlnosti, násilí a diskriminaci.

FOTOGRAFIE

Titulní fotka polské verze knihy Judy Nirenberga s názvem Johann Trollmann. Odpor Romů proti nacismu (e-kniha z roku 2017, Nadace Dialog-Pheniben (nyní pod názvem Fundacja w Stronę Dialogu, www.fundacjaWSTRONEDIALOGU.PL).

V roce 1928 se o něm poprvé zmínily berlínské noviny Box-Sport, nejvýznamnější boxerský tisk v Německu. Napsali, že Trollmann se může líbit a „prezentuje každý centimetr jako skutečný sportovec.“ Tak začíná jedna z kapitol knihy Juda Nirenberga o Johannu Trollmannovi – německém šampionovi polotěžké váhy z 9. června 1933, zbavený titulu více než týden později jen proto, že byl romského původu. Mnoho Sintů a Romů (nebo „Cikánů“) tento sport hrálo dlouhou dobu, ale nacisté chtěli, aby v něm vynikli pouze Árijci. Také německý tisk rychle změnil názor o Trollmannovi.

Johann „Rukeli“ (řím. z ruk - strom) Trollmann se narodil v roce 1907 v Hannoveru a jako teenager se začal zajímat o box. V tomto oboru se mu rychle začalo dařit, stal se profesionálním boxerem, což vedlo ke zmíněnému německému titulu v roce 1933. Poté, co ho zbavili titulu (omluvou byl mimo jiné Trollmannův charakteristický „taneční“ styl, zcela odlišný od statický box - bodání ve stoje na jednom místě, který se tehdy praktikoval v Německu), se rozhodl postavit se proti tomu, a zároveň se postavil proti nacistické politice vůči Romům a Sintům. Ve svém dalším boji, 21. června 1933, vstoupil do ringu s blond vlasy obarvenými, celý pokrytý bílým práškem a po celou dobu boje stál na jednom místě a nehýbal se. Stal se pro tento jediný boj přesně tak, jak chtěli - „bílý“ a strnulý, nepoužívající své přirozené schopnosti. Toto Trollmannovo představení je jedním z mnoha pokusů Romů a Sintů vzdorovat nacismu. O několik let později, v roce 1938, byl Trollman poslán do pracovního tábora Hannover-Ahlem a v roce 1939 do Wehrmachtu a v roce 1941 bojoval na východní frontě, kde byl zraněn. V roce 1942 byl v souvislosti s nacistickou politikou odstranění Romů a Sintů z armády poslán do tábora KZ Neuengamme, kde dostal táborové číslo 9841. V únoru 1943 o něm nebylo slyšet. Tvrdilo se, že zemřel. Byl však převezzen do pobočného tábora Wittenberge v Meklenbursku. Tam měl svůj poslední boj. Jeho protivníkem byl v té době dozorce kriminálního komanda Emil Cornelius, známý svým sadistickým chováním. Tento boj byl Trollmannovým posledním úspěchem. Vyhrál, ale brzy ho Cornelius ubil k smrti. Oficiální datum úmrtí je 1944. Památku romského boxera několik desetiletí uctívala pouze jeho rodina. Vše se změnilo v roce 2003, kdy se Německá boxerská asociace rozhodla obnovit titul Johanna Trollmanna a zapsat ho do panteonu německých boxerů.

Obsah

Úvod

Agnieszka Caban, Małgorzata Kołaczek 3

Holocaust Romů a Sintů – paměť a vzdělávání.

Joanna Talewicz-Kwiatkowska 4

Pracovní tábor v Bełżci 1940.

Ewa Koper 10

Překračování hranic. Komiks v souvislosti s genocidou a pamětí.

Michał Romanowski 13

Směrem k paměti a identitě – co ještě potřebujeme vědět o naší společné historii?

Agnieszka Caban 21

Osud romských žen, které přežily holocaust na příkladu příběhu Krystyny Gil a Bronisława Wajs „Papusza“.

Agnieszka Caban. 25

Johann Trollmann - historie šampiona, historie odporu.

Małgorzata Kołaczek 28

